

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİNİN FARKLI KULLANILMASI SORUNU

Erdinç DEMİRAY*

ÖZET

Ağız araştırmaları dille ilgili en zor çalışmaların yapıldığı alanlardan biridir. Bu alanda yapılan çalışmalarda, ses kayıtlarının yazıya aktarılması ve oluşturulan metinlerin incelenmesi aşamasında yaşanan zorlukların önemli bir sebebi de transkripsiyon işaretlerrinin kullanımında ortaya çıkan farklılıklardır. Ağız araştırmalarında transkripsiyon işaretlerrinin kullanımı sorunu muhakkak ortadan kaldırılmalı ve ortak bir anlayış benimsenmelidir.

Anahtar kelimeler: Ağız araştırmaları, çeviri yazı, fonetik yazı, imlâ.

PROBLEMS OF TRANSCRIPTION IN THE AREA OF DIALECT RESEARCHES

ABSTRACT

Dialect researches is one of the most difficult field of language. In this area of dialect researches, one of the most important reason of the difficulties, encountered at the stage of putting voice recordings into the writting and analyzing the papers, is the differences appeared in the use of transcription signs. Using transcription signs issue in the dialect researches should be solved and adopted a common understanding.

Key words: Dialect researches, transcription, dictation.

Ağız araştırmaları dille ilgili en zor çalışmaların yapıldığı alt alanlardan biridir. Alanla ilgili yeterli bilgi birikimine sahip olmanın yanında, derleme yapılacak yer ve kişilerin tespiti, araçların temini,

---

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü.
edemiray@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

araştırmaya temel olacak ses kayıtlarının derlenmesi ve çözümünün yapılarak transkripsiyonlu bir metnin oluşturulması, araştırmanın amacına uygun incelemesinin yazılması, sözlük ve indeksinin oluşturulması gibi çok çeşitli çalışmaları içine alır.

Anadolu ağızları üzerindeki çalışmalar 19. yüzyıl ortalarında başlayıp, uzun yıllar yabancı araştırmacılarca yürütüldükten sonra, 1940'lı yıllarda yerli araştırmacıların da ilgisini çekmeye başlamıştır. Anadolu ağızları üzerinde bugün için ilkel olarak görebileceğimiz yöntemlerle yapılmaya başlanan çalışmalar, aradan geçen yaklaşık 70 yılda, yayımlanan yeni araştırmalar ve gelişen teknolojik imkânlar ile büyük bir mesafe katetmiştir. Bu süre içinde konu ile ilgili binlerce lisans ve lisansüstü tez hazırlanmış, kitap ve makale yayımlanmış¹; hatta sadece ağız araştırmaları ile ilgili olarak tertip edilen sempozyum, konferans ve çalıştaylarda² bildiriler sunulup tartışmalar yapılmıştır.

Ağız araştırmalarında, yapılan çeşitli çalışmaların işin doğasından kaynaklanan zorlukları bir tarafa, kavramları adlandırmada farklı terimlerin kullanılması (*terim sorunu*), derleme yapılacak bölgenin sınırlarının hangi yöntem ve kriterlere göre belirleneceği (*derleme bölgelerinin tespiti*), derleme yapılacak kişilerin hangi kriterlere göre tespit edileceği ve derleme metninin çalışmanın amacına uygun olması (*derleme ile ilgili sorunlar*), elde edilen dil malzemesinin incelenmesinde farklı gramer yöntemlerinin kullanılması (*inceleme yöntemi sorunları*), araştırma yapılan bölgenin etnik yapısının bölge ağız/ ağızları ile ilişkisi (*ağız-etnik yapı ilişkisi sorunu*)... gibi üzerinde yıllardır tartışılan³, fakat ortak uzlaşya

¹ Ercan Alkaya, Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (2. baskı), Akçağ Yay., Ankara 2003.

² Ağız çalışmaları ve ağız çalışmaları ile ilgili sorunların ele alınıp tartışıldığı “Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni” (9 Mayıs 1997); Volkan Coşkun tarafından verilen TDK konferans salonunda verilen ve il dışından 22 bilim insanının katıldığı “Fonetik ve Fonetik Laboratuvarlar” konulu konferans (6 Aralık 1999) ve bu sene içinde Harran Üniversitesi’nde yapılan, yurt içi ve yurt dışından çok sayıda bilim insanının katıldığı ve 70’den fazla bildirinin sunulup tartışıldığı “Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı” (25-28 Mart 2008).

³ Bkz.: Ali Akar, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies/ International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume1/2 Fall 2006, s. 41-53; Ahmet Buran, “Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu ile İlgili Sorunlar”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*, TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 89-91; Nurettin Demir, “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. S. 78-87; Efrasiyap Gemalmaz, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 4-13; Tuncer Gülensoy, “Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

dayanan bir çözüme ulaşmamış sorunlar günümüzde de devam etmektedir.

Bu çalışmada, derlenen ses kayıtlarının çözümlenmesiyle oluşturulan metinlerde transkripsiyon işaretlerinin farklı kullanımı sorunu üzerinde durulacaktır.

Duygu ve düşüncelerimizi konuşarak ya da yazarak ifade etmek istediğimizde kullanılan araç ses veya yazı olacaktır. Sesi araç olarak kullanan konuşma dili insanların yaş, cinsiyet, eğitim, yaşadığı çevre vb. etkenlere bağlı olarak seslerin, eklerin, kelimelerin kullanımından cümle yapılarına kadar kişiden kişiye, bölgeden bölgeye farklı nitelikler taşıyabilirken; alfabeği araç olarak kullanan yazı dili bazı yazım kuralları üzerine yapılan tartışmalar dışında ortak bir uzlaşma üzerine kuruludur.

Yazının temelini oluşturan alfabe “Bir dilin seslerini yazıya geçirmek için kullanılan işaretlerin tümü.” olarak tanımlanmakta, “Ayrıca belirli alfabe sistemlerine dayandırılarak geliştirilmiş millî alfabeler ve transkripsiyon alfabeleri vardır: Lâtin alfabesi temelinde *Türk millî alfabesi*, *Türk transkripsiyon alfabesi* vb.”⁴ denilerek çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere alfabeler geliştirildiği belirtilmektedir. Alfabe yazısı ise “Bir dildeki kelimelerin seslerini, o dilde kullanılan ve her biri belirli işaretlere bağlı harflerle gösteren yazı türü. Bu yazı türü kısmen göreceli ses değerlerine dayanır...”⁵ denilerek de ortak uzlaşımın ürünü olan standart yazı dilinde kullanılan harflerin, dilin seslerini karşılamada göreceli olduğu ifade edilir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sesleri karşılamada kısmen göreceli ses değerlerini temsil eden standart yazı alfabeleri, seslerin tespit edilebilen bütün niteliklerini de dikkate alarak yürütülen ağız araştırmaları alanındaki çalışmalarda yetersiz kalacak ve ihtiyaçları karşılamak için geliştirilerek yeni işaretler sistemi oluşturulacaktır. Bu yeni işaretler sistemi de transkripsiyon alfabesi olarak adlandırılmaktadır. Ağız çalışmalarında transkripsiyon harflerinin

Mayıs 1997), TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 16-21; Leyla Karahan, “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 24-28; Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, İkinci Cilt, TDK Yay. 629, Ankara 1995, s. 232-248; Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızları Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **TDAY-Belleten 1975-1976**, Ankara 1976, s. 143-172; Muharrem Öcalan, “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, Yıl: 2006/1, s. 169-188.

⁴ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 575, Ankara 2003, s. 16.

⁵ a.g.e., s. 16.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

kullanımı ile oluşturulan yazılara da çevriyazı (çeviri yazı) denilmekte ve “Bir kelimeyi, bir yazılı metni veya bir konuşmayı, onların telâffuzdaki ses değerlerini dikkate alan özel alfabe işaretleri kullanarak yazıya geçirme...”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Çevriyazı terimi ile eşanlamli olarak *fonetik yazı*, *ses yazısı*, *sesçil yazı* ve *transkripsiyon* terimleri de kullanılmaktadır. Ancak burada çevriyazı ile “Bir yazı sistemine göre yazılmış bir kelimenin veya metnin, o yazıdaki işaret değerlerini koruyarak başka bir yazıya aktarılması. Bu aktarma alfabetik yazı sisteminde her harfin, ... bunlara karşılık olan özel bir harf veya işaretle karşılanmasıdır.”⁷ şeklinde tanımlanan çevirme yazının bazı ortaklıkları olsa da aynı şeyler olmadığını belirtmek gerekir.

Hangi alanda olursa olsun, aynı dili konuşan insanların, yaptıkları işle ilgili terimleri ortak olmalı ve o alanda çalışan insanların algı dünyasında aynı kavramı/olguyu ifade etmelidir. Ağız araştırmalarının temeli olan çevriyazı işaretleri için de durum aynıdır. Çünkü her işaretin farklı bir sesi tanımladığı bu çalışmalarda, kullanılan işaretlerin her biri ayrı bir terim değerindedir. Ağız çalışmalarında elde edilen derlemelerin yazıya geçirilmesinde kullanılan transkripsiyon işaretlerinin farklı oluşu, bu alanda çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye’de 1940’lardan bugüne ağızlarla ilgili çok sayıda tez, kitap, makale, bildiri hazırlanıp yayımlanarak bu alanda büyük bir yazılı eser sayısına ulaşıldığını belirtmiştik. Bu çalışmaların pek çoğunda farklı çeviri yazı işaretleri kullanılmıştır. İlk dönemler için farklı çeviri yazı işaretlerinin kullanılmış olmasını, ilk çalışmalarda “kaleme alma” metoduyla tespit edilmiş derlemeleri bir kenara bırakırsak, kayıt için kullanılan teknik malzemenin bugüne göre yetersizliği, kayıtların çözümünde kullanılan çeviri yazı işaretlerinin basım evlerinin imkânlarıyla sınırlı olması yüzünden ağızlarda bulunan seslerin fonetik tespitlerinde eksiklerin varlığı ya da tespit edilenlerin gösterilmesinde farklı yollar izlenmesi, çeviri yazıda birliğin otorite belirsizliği yüzünden sağlanamamış olması gibi sebeplerle normal karşılayabiliriz⁸. Ancak geçen zaman içinde, gelişmiş teknik imkanlarla Türkiye Türkçesi ağızlarının bütününü kapsayacak ses varlığı tespitinin yapılp, bütün bu seslerin niteliklerinin belirtilerek tanımlanmamış olması büyük bir eksikliklerdir. Gerçi bu amaca yönelik tespitler içeren çalışmalar vardır. Türkiye ağızlarındaki ünlü ve ünsüz varlığını alfabemizde mevcut işaretlerin karşılığı sesler de dahil

⁶ a.g.e., s. 59.

⁷ a.g.e., s. 59.

⁸ Muharrem Öçalın, a.g.m., s. 169-188.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

toplam 133 (48 ünlü, 85 ünsüz) olarak tespit eden bildiriler⁹ de mevcut ağız çalışmalarının bir kısmının gözden geçirilmesi ile yapılmış çalışmalardır. Ayrıntılamanın ölçüsünün tam olarak bilinmemesi, bazı araştırmacıların seslerin tespitinde farklı yöntem ve teknikler kullanarak ya çok ayrıntılı tanımlamalara gitmesi ya da sınırlı tanımlamalar ile yetinmesi sonucunu doğurmakta, bu da çeviri yazıda birliği sağlama önünde büyük engel oluşturmaktadır¹⁰. 2002 yılında Muğla Üniversitesi Fonetik Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (MUFOMER) kurulması, fonetik laboratuvarlarının teknik imkânları kullanarak sesleri tespit etme amaçlı çalışmalar ve yayınların¹¹ artmasının ağız araştırmalarındaki eksikliğin giderilmesinde önemli katkı sunacağına inanıyoruz.

Farklılıkların ortadan kaldırılarak *bundan sonra* ortak bir çeviri yazı sisteminin kullanılması gerekliliği, bu alanda çalışan herkesin fikir birliği içinde olduğu bir husustur. Ancak başlangıçtan bu yana bu sorun üzerine yazılan makalelere, sunulan bildirelere, önerilere, yapılan tartışmalara rağmen bu birlik hâlâ **tam olarak** sağlanabilmiş değildir¹².

Ağız çalışmalarında farklı çeviri yazı imlâsından kaynaklanan sorunlardan biri de aynı işaretlerin farklı sesleri göstermesi ya da aynı sesin farklı işaretlerle gösterilmesidir. Bu durum hem tek bir ağız bölgesini araştırarak hem de karşılaştırmalı ağız çalışmaları yapacak araştırmacıların işini oldukça güçleştirmektedir.

Ağız araştırmalarında kullanılan çeviri yazı sistemlerinde görülen farklılıkları aşağıda kısaltmalarını ve künyelerini vereceğimiz çalışmaları karşılaştırarak göstermeye çalışacağız. Bu çalışmaların başında verilen çeviri yazı işaretleri ve kısa tanımları dikkate alınmış, ihtiyaç duyuldukça inceleme bölümünde o işaretle ilgili açıklamalara da başvurulmuştur. Bu çalışmada *a* ve *e* ünlüleri için kullanılan çeviri yazı işaretleri tespit edilerek araştırmalardaki karışıklık örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

⁹ Mukim Sağır, "Anadolu Ağızlarında Ünlüler Ünsüzler", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDY Yay. 678, Ankara 1999, s. 987-996.

¹⁰ Mukim Sağır, "Ağız Araştırmalarında Çevriyazı", **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 126.

¹¹ Volkan Coşkun, "Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler", **TDAY Belleten 1999 I/II**, Ankara 2003, s. 41-50.

¹² H. İbrahim Delice, "Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1. sayı, Sivas 1995, s. 119-131; A. Bican Ercilasun, "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 43-48; Mukim Sağır, a.g.m., s. 126-138; Tuncer Gülensoy, "Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine", **Türkojoloji Dergisi**, Cilt VIII/ 1979, s. 169-190.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

AA: AYDIN, Mehmet, Aybastı Ağzı, TDK Yay. 796, Ankara 2002.

KBAYA: BURAN, Ahmet, Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzıları, TDK Yay. 669, Ankara 1997.

ADÜM I: CAFEROĞLU, Ahmet, Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I, TDK Yay. 586, 2. baskı (1. baskı: 1941), Ankara 1994.

ADÜM II: CAFEROĞLU, Ahmet, Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme II, TDK Yay. 586, 2. baskı (1. baskı: 1941), Ankara 1994.

GDİAT: CAFEROĞLU, Ahmet, Güneydoğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar, TDK Yay. 107, 2. baskı (1. baskı: 1945), Ankara 1995.

KDİAT: CAFEROĞLU, Ahmet, Kuzeydoğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar, TDK Yay. 116, 2. Baskı (1. baskı: 1946), Ankara 1994.

STİAT: CAFEROĞLU, Ahmet, Sivas ve Tokat İlleri Ağzılarından Toplamalar, TDK Yay. 91, 2. baskı (1. baskı: 1944), Ankara 1994.

OİYA: DEMİR Necati, Ordu İli ve Yöresi Ağzıları, TDK Yay. 788, Ankara 2001.

KİA: ERCİLASUN A. Bican, Kars İli Ağzıları, TDK Yay. 797, 2. baskı (1. baskı: 1983), Ankara 2002.

ZBKİA: EREN M. Emin, Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları, TDK Yay. 686, Ankara 1997.

DA: ERTEN Münir, Diyarbakır Ağzı, TDK Yay. 556, Ankara 1994.

EİA: GEMALMAZ Efrasiyap, Erzurum İli Ağzıları, 1. cilt, TDK Yay. 588, 2 baskı (1. baskı: 1978), Ankara 1995.

KYA: GÜLENSOY Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağzıları, TDK Yay. 536, Ankara 1988.

MİA: GÜLSEREN Cemil, Malatya İli Ağzıları, TDK Yay. 737, Ankara 2000.

UİA: GÜLSEVİN Gürer, Uşak İli Ağzıları, TDK Yay. 814, Ankara 2002.

RİA: GÜNAY Turgut, Rize İli Ağzıları, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Yay. 27 , Ankara 1978.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

KırYA: GÜNŞEN Ahmet, Kırşehir ve Yöresi Ağızları, TDK Yay. 745, Ankara 2000.

EdİA: KALAY Emin, Edirne İli Ağızları, TDK Yay. 694, Ankara 1998.

AAS: KARAHAN Leyla, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK Yay. 630, Ankara 1996.

BYA: KORKMAZ Bartın Yöresi Ağızları, TDK Yay. 584, 2. baskı (1. baskı:1965), Ankara 1994.

GBAA: KORKMAZ Güney-Batı Anadolu Ağızları, TDK Yay. 583, 2. baskı (1. baskı:1956), Ankara 1994.

NYA: KORKMAZ Zeynep, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, TDK Yay. 582, 2. baskı (1. baskı:1963), Ankara 1994.

AYA: NAKİBOĞLU S. Hıncal, Adıyaman ve Yöresi Ağızları, Niğde Üniversitesi Yay. 7, Niğde 2001.

AKD: OLCAY Selâhattin, ERCİLASUN A. Bican ve ASLAN Ensar, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, TDK Yay. 419, 3. baskı, Ankara 1998.

DTYA: OLCAY Selâhattin, Doğu Trakya Yerli Ağızı, TDK Yay. 580, 2. baskı (1. baskı: 1966), Ankara 1995.

EA: OLCAY Selâhattin, Erzurum Ağızı, TDK Yay. 581, 2. baskı (1. baskı: 1966), Ankara 1995.

DÇÇYA: ÖZÇELİK Sadettin, BOZ Erdoğan, Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Ağızı, TDK Yay.789, Ankara 2001.

UMA: ÖZÇELİK Sadettin, Urfa Merkez Ağızı, TDK Yay.666, Ankara 1997

OTA: ÖZKAN Fatma, Osmaniye Tatar Ağızı, TDK Yay.668, Ankara 1997.

EYA: SAĞIR Mukim, Erzincan ve Yöresi Ağızları, TDK Yay. 565, Ankara 1995.

UKA: TURAN Zikri, Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağızı, TDK Yay. 862, Ankara 2006.

AOİA: YILDIRIM, Faruk, Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları, TDK Yay. 861/1, Ankara 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

“a” ünlüsü

Çalışma	“a-e” arası, yarı kalın, düz, geniş	“a-ı” arası, yarı geniş, düz, kalın	“a-o” arası, yarı yuvarlak, geniş, kalın	“a-u” arası, u’ya yaklaşan “a”	yabancı kelimelerdeki ince a	bulamk “a”	uzun “a”	kısa “a”
AA	á	â	ã					
KBAYA	á	â	ã				ā	ǎ
KDİAT							ā	ǎ
STİAT								
OİYA	á	â	ã				ā	ǎ
KİA	á	â	ã					
ZBKİA	á	â	ã				ā	ǎ
DA	á				â		ā	
EİA	ɐ	a	ɛ				ā	
KYA	â	â	a ^o				ā	ǎ
MİA	á	â	ã				ā	ǎ
UİA		ǎ	ã	á			ā	
RİA	á	â	ã				â	ǎ
KırYA	á	â	ã			â	ā	ǎ
EdİA	á						ā	
AAS	á	â	ã					
BYA	a					â		
GBAA	a	â	ã					
NYA	a	á			â		ā	
AYA	á	â	ã		â		ā	ǎ
DTYA	a							
DÇÇYA	á						ā	ǎ
UMA	á						ā	
OTA	á		ã				ā	
EYA	â	â	a ^o				ā	ǎ
UKA	â							
AOİA	á	â	ã				ā	ǎ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

“e” ünlüsü

Çalışma	“e-a” arası açık “e”	“e-i” arası kapalı “e”	“e” ile açık e arası yarı kapalı “e”/ “e-i” arası çok kapalı “e”	“e-ö” arası, yarı yuvarlak, geniş, ince	“i”ya yakın kalmı “e”	uzun “e”	kısa “e”/ açık kısa “e”
AA		è		e°			
KBAYA		è		e°		ē	ė
GDİAT	ə	e				ē	
KDİAT	ə	e	ä /			ē	
OİYA		è		e°		ē	
KİA							
ZBKİA		è		e°		ē	ė
DA		e				ē	
EİA	e	e	/ e	ə		eː	e
KYA		e				ē	ė
UİA	ä	é				ē	
RİA		è		e°		ē	
KırYA		è		e°		ē	ė
EdİA		é				ē	
AAS	ä	è		e°		ē	
BYA		è					
GBAA	ä	e	ä /		a	ē	/ e
NYA	ə	è		e°			
AYA		è		e°		ē	ė
AKD		è					
EA	ä	è					
UMA		è					
EYA	e	è		è		ē	
AOYA	ė	è		ė		ē	ė

Yukarıda verilen tablolar dikkatle incelendiğinde, ağız araştırmalarında derleme kayıtlarının yazıya aktarılması ve seslerin doğru tespit edilip çeviri yazıdaki işaretinin belirlenmesinde nasıl bir karmaşa olduğu açıkça görülecektir. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılmış çalışmalarda sesin tespiti ve çeviri yazıda gösterilmesi hususundaki karmaşayı aralarında *ön* veya *arka boğumlanmalı ünlü* (ince - kalın) olma dışında fark bulunmayan *a* ve *e* ünlülerinin birbirlerine yaklaşması ile oluşan sesi/sesleri dikkate alarak göstermeye çalışacağız.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

Türkiye Türkçesi ağızlarının hepsinde bulunan ve *yarı kalın a* veya *açık e* olarak nitelenen *a - e* arasındaki ses/sesler için, incelediğimiz otuz iki kitapta 11 farklı çeviri yazı işareti kullanılmıştır. Bu işaretlerin bir kısmı *a > e* yönünde, bir kısmı *e > a* yönünde meydana gelen değişimi göstermektedir. *a > e* veya *e > a* değişiminin bir aşaması olan bu ses neticede **a _ _ _ _ _ e** arasındadır ve ister incelleme ister kalınlaşma yönünde değişim olsun, kesik çizgi ile gösterilen bölgede oluşacak 11 ara ünlüyü insan kulağının ayırt etmesi kolay değildir. O halde bu aralıkta 11 farklı işaretin kullanılması bizi aynı ses/seslerin farklı işaretlerle gösterildiği sonucuna götürecektir.

Her biri aynı zamanda büyük bir boşluğu dolduran bu araştırmaları kaynak olarak kullanan bir araştırmacı her örnek gösterme, karşılaştırma yapma için bu eserleri eline aldığı anda en azından “Acaba bu kelimedeki bulunan işaret benim aradığım sesin işareti mi?” sorusunu sormak zorunda kalmaz mı?

Şu örnekleri ortaya koyduğumuzda mesele daha iyi anlaşılacaktır:

a > e yönünde

ásás “esas” (OİYA;55)

yağillör “yakıyorlar” (EİA;74)

gelçak _mın? “gelecek misin” (KYA; 20)

günāmış “günahmış”(GBAA; 8)

ğâhve “kahve” (EYA; 20)

e > a yönünde

handan bārü gāmādiñiz “haniden beri gelmediniz” (GBAA;

6)

gedár “gider” (KBAYA; 44)

āşitmek “iştirmek” (EA; 20)

ederse “ederse” (EİA; 75)

gêliKler “gelmişler” (AOİA; 44)

əğdinen (NYA; 30)

ateş “ateş” (EYA; 21)

Buraya bir de bazı araştırmacıların *a-e* arası bir ünlü olarak ele aldığı, bazılarının ise yabancı kelimelerde kullanılan *ince (palatal) a*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

diyerek ayrıca bir işaretle gösterdiği ünlüyü de dahil etmemiz gerekir: bezirgân (DA;3)

Ağız araştırmalarında metin oluşturmadaki bir başka sorun ise farklı seslerin aynı çeviri yazı işareti kullanılarak gösterilmesidir. $a > e$ veya $e > a$ arası ünlüyü göstermede kullanıldığını gördüğümüz 11 işaretin 7 tanesi, bazı araştırmalarda başka nitelikteki ünlüleri ifade etmek için de kullanılmıştır:

â: KYA'da $a - ı$ arası yarı dar, kalın ünlü olarak kullanılan bu işaret, EYA ve UKA'da $a - e$ arası yarı kalın, geniş, KırYA'da ise bulanık a ünlüsünü göstermektedir.

çamâşır (KYA; 19)

ğonyâya (KırYA: 18)

ğâhve "kahve" (EYA; 20)

á: DTYA'da vurgulu yarı uzun a olarak gösterilen bu işaret, UÍA'da $a - u$ arası u 'ya yakın a , AA, KBAYA, OİAY, KİA gibi pek çok çalışmada ise $a - e$ arası yarı kalın, geniş ünlüyü göstermektedir.

kabárma "kabarma" (DTYA; 16)

gocáña "kocana" (UÍA; 13)

ásás "esas" (OİYA;55)

ə: EİA'da $e - ö/ü$ arası yarı yuvarlak, geniş, ince bir ünlüyü gösteren bu işaret, NYA, KDİA'da $a - e$ arası yarı kalın, geniş ünlüyü işaret eder.

ərmene "ermeni", bəle "böyle" (EİA: 77)

əğdinen (NYA; 30)

Görüldüğü gibi ağız araştırmalarında çeviri yazı kullanımında yaşanan sorunlardan ikisi şunlardır:

1. Bir ses için birden çok işaretin kullanılması,
2. Birden çok sesin tek işaret ile gösterilmesi.

Sadece iki ünlü üzerinden verilen örnekler durumun karışıklığını açıkça göstermektedir.

Son yıllarda yayımlanan ağız araştırması ile ilgili yayınlar araştırmacıların pek çok hususta ortak bir anlayış içinde olduklarını da göstermektedir. 1997'deki Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni'nde, katılımcılara sunularak tartışmaya açılan Transkripsiyon Alfabeti'nin büyük ölçüde benimsendiği görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Ancak ağız araştırmalarında sesler fonetik laboratuvarlar kullanılmadan kulakla tespit edilmeye devam ettiği müddetçe Türkiye Türkçesi ağızlarının ses varlığı tam olarak ortaya konulamayacak ve yapılan bazı hatalar tekrarlanıp gidecektir. Türk Dil Kurumu, Türkiye Türkçesi ağızlarının ses varlığını tam olarak tespit etme çalışmalarını yapmalı/ yaptırmalıdır. Benimsenmiş görünen çeviri yazı sistemine yeni tespit edilen sesler de ilave edilerek gözden geçirilmeli, çeviri yazı sisteminde yer alan bütün sesler tam olarak tanımlanıp açıklanmalıdır. Hatta çeviri yazı sisteminde tanımlanan her ses, sesin kullanıldığı birkaç kelime ile birlikte bilgisayar, CD, internet vb. ortamlara aktarılmalı, araştırmacılar ağızlardaki bütün sesleri duyarak da tanımalıdır.

KAYNAKÇA

- AKAR Ali, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, **Turkish Studies/ International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume1/2 Fall 2006, s. 41-53.
- ALKAYA Ercan, GÜLENSOY Tuncer: **Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası** (2. baskı), Akçağ Yay., Ankara 2003.
- BURAN Ahmet, “Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu ile İlgili Sorunlar”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 89-91.
- COŞKUN Volkan, “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, **TDAY- Belleten 1999 I/II**, Ankara 2003, s. 41-50.
- DELİCE H. İbrahim, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1. sayı, Sivas 1995, s. 119-131.
- DEMİR Nurettin, “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 78-87.
- ERCİLASUN A. Bican, “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s.43-48,
- GEMALMAZ Efrasiyap, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 4-13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

-
- GÜLENSOY Tuncer, “Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 16-21.
- GÜLENSOY Tuncer, “Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt VIII/ 1979.
- KARAHAN Leyla, “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 24-28.
- SAĞIR Mukim, “Ağız Araştırmalarında Çevriyazı”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, TDK Yay. 697, Ankara 1999, s. 126-138.
- SAĞIR Mukim, “Anadolu Ağızlarında Ünlüler Ünsüzler”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDY Yay. 678, Ankara 1999, s. 987-996.
- KORKMAZ Zeynep, “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, İkinci Cilt, TDK Yay. 629, Ankara 1995, s. 232-248
- KORKMAZ Zeynep, “Anadolu Ağızları Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **TDAY-Bulleten 1975-1976**, Ankara 1976, s. 143-172.
- KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay. 575, Ankara 2003.
- ÖÇALAN Muharrem, “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, Yıl: 2006/1, s. 169-188.